

VỀ MỘT HOÀNG THÂN YÊU NƯỚC CỦA VƯƠNG TRIỀU NGUYỄN

*Hoàng Ngọc Chính**

Là một Hoàng thân nhưng Kỳ Ngoại Hầu Cường Để lại có tinh thần yêu nước mạnh mẽ. Cùng với những chí sĩ yêu nước như Phan Bội Châu, Phan Đình Phùng... Kỳ Ngoại Hầu Cường Để đã tích cực hoạt động trong các phong trào yêu nước đầu thế kỷ 19 nhằm giải phóng dân tộc khỏi ách nô lệ của thực dân Pháp.

Kỳ Ngoại Hầu Cường Để tên thật là Nguyễn Phúc Đan, sinh ngày 11 tháng Giêng năm Nhâm Ngọ(28/021882) tại Huế. Ông là con của Hàm Hóa Hương công Tăng Nhu, là cháu đích tôn 6 đời của vua Gia Long, cháu trực hệ của Hoàng tử Cảnh. Do Hoàng tử Cảnh mất sớm, tổ phụ ông là Hoàng Tôn Đán bấy giờ còn nhỏ tuổi, ngôi vua truyền cho dòng thứ 2 là Hoàng tử Đảm, tức vua Minh Mệnh. Ông được phong tước Hầu nên đương thời gọi là Kỳ Ngoại Hầu Cường Để.

Là dòng dõi chính thống trong hoàng tộc nên nhiều nhà ái quốc như Phan Đình Phùng, Phan Bội Châu đã có kế hoạch liên lạc với gia đình ông để lập lại ngôi vua, thay cho Khải Định vì vị vua này hợp tác với thực dân Pháp. Tuy nhiên vì lý do tuổi già, cha ông từ chối, nhưng giới thiệu ông thay mặt gia đình tham gia phong trào. Lúc đó ông mới 13 tuổi. Biệt danh Nguyễn Trung Hưng của ông có từ đó. Đến năm 1903, khi Nguyễn Phúc Đan 21 tuổi, Phan Bội Châu tới tìm ông để bàn về đường lối cách mạng nhằm giải phóng dân tộc và được ông hết sức ủng hộ. Sau này trong tác phẩm “Ngục Trung thư”, Phan Bội Châu đã viết về cuộc gặp gỡ đó như sau: “Tháng 3 năm Quý Mão (1903), tôi tìm tới yết kiến Kỳ Ngoại Hầu Cường Để ở Huế, tỏ bày việc lớn. Kỳ Ngoại Hầu hơn hử nói: “Lâu nay tôi vẫn nuôi cái chí lớn đó. Ngặt vì từ lúc Hồ Quý Châu và Nguyễn Thụ Nam là hai bạn đồng chí của tôi qua đời đi rồi, tôi để ý tìm kiếm mãi nhưng chưa gặp được ai có thể nói câu chuyện ấy với mình. Nay các ông không từ xông pha muôn dặm, vì chỗ tình khí với nhau mà tìm đến với tôi, tôi xin vui lòng hy sinh tất cả mọi sự, để cùng các ông nằm gai nếm mật, nếu có thể báo đáp ân quốc trong muôn một, dầu tôi có phải tan thân mất xác cũng vui”. Rồi Kỳ Ngoại Hầu cùng tôi và hai ông Lê, Đặng đi vô Quảng Nam hội họp các đồng chí ở nhà ông Nguyễn Thành trên núi. Chúng tôi bí mật bàn tính

* Phó Trưởng phòng Tư liệu - Thư viện, Bảo tàng Lịch sử Quốc gia

các việc, cùng tôn Kỳ Ngoại Hầu lên làm hội chủ, và giao công việc của đảng từ 2 tỉnh Nam Nghĩa trở về Nam cho Nguyễn Thành gánh vác, còn từ 2 tỉnh Bình Trị trở ra Bắc thì do tôi đảm nhiệm”.

Kỳ Ngoại Hầu Cường Để (trái) và Phan Bội Châu (phải)
tại Nhật năm 1907

sang Nhật phần nhiều đi đường Hồng Kông, nên năm 1907, bí nhân cử ông Phan Bội Châu về Hồng Kông lập một cơ quan bí mật để lo liệu mọi sự cho người đi Nhật, như thư từ đi lại, tiền bạc tiếp tế. Cơ quan ấy giao Đặng Tử Kính phụ trách” (Kỷ niệm 100 năm phong trào Đông Du - Trần Đức Thanh Phong, Trần Đức Giang, Đỗ Thông Minh. Tokyo, Tân Văn 2005). Trong tác phẩm “Hịch cáo quốc dân văn” mà Kỳ Ngoại Hầu nhắc tới có những vần thơ khảng khái kêu gọi nhân dân trong cả nước đứng lên giành độc lập cho dân tộc như:

“Nước mất tám mươi năm rồi đó
Quốc dân ta có nhớ hay không?
Kìa xem các nước Á Đông,

Sau khi Phan Đình Phùng mất (1895), khả năng đấu tranh bằng lực lượng vũ trang cũng không còn nên Cường Để chuyển sang hoạt động chính trị. Đầu năm Bình Ngô (1906), Kỳ Ngoại Hầu Cường Để sang Nhật với nhiệm vụ xin viện trợ và vũ khí để bí mật gửi về chống Pháp. Nhưng việc không thành, Kỳ Ngoại Hầu và Phan Bội Châu chuyển qua vận động phong trào Đông Du. Kỳ Ngoại Hầu đã từng kể lại những khó khăn trong việc này: “Thất vọng này chồng lên thất vọng khác đã khiến cho vấn đề khí giới đành phải xếp xó, bí nhân cùng ông Phan Bội Châu chỉ chuyên nỗ lực về kế hoạch bồi dưỡng nhân tài, nghĩa là tuyên truyền về trong nước khuyến khích thanh niên sang Nhật lưu học để nuôi dưỡng nhân tài hầu sau này làm việc. Hồi đó bí nhân có làm bài “Hịch cáo quốc dân văn” và bài “Phổ cáo lục tỉnh văn” gửi về trong nước, phát động phong trào yêu nước xuất dương cứu quốc, gây được nhiều hiệu lực hơn nên thanh niên sang Nhật mỗi ngày một nhiều và người trong nước càng thêm phấn khởi. Vì người

Miến, Phi đều đã thoát vòng Mỹ, Anh.

Chỉ còn có một mình ta đó,

Vẫn để cho Pháp nó đè đầu...”

Hay:

“Hỡi hai lăm triệu đồng bào!

Chuyện ta, ta phải tính sao bây giờ!

Chẳng lẽ cứ ngồi chờ đến chết,

Giương mắt trông của hết, dân cùng.

Bảo nhau phải hết một lòng,

Phen này ta quyết chẳng dong quân thù” ...

Có thể nói rằng là một Hoàng thân nhà Nguyễn nhưng Kỳ Ngoại Hầu Cường Để lại có tư tưởng quân chủ lập hiến và nhận làm người lãnh đạo Việt Nam Phục quốc Đồng minh Hội (một tổ chức chính trị ra đời năm 1939, phát triển mạnh ở Nam Kỳ, nhất là trong cộng đồng giáo dân đạo Cao Đài và tan rã hoàn toàn vào năm 1951 sau khi Cường Để mất). Trong thời gian ở Nhật, ông giả dạng là người Tàu hoặc Nhật và dùng một số bí danh như Lâm Đức Thuận, Nam Nhất Hùng để tránh sự theo dõi của nhà chức trách Nhật và Pháp.

Năm 1910, người Nhật muốn vay 300 triệu Franc từ chính phủ Pháp nên chấp nhận yêu sách của Pháp trục xuất Kỳ Ngoại Hầu Cường Để, Phan Bội Châu, cùng các học viên thuộc Duy Tân hội tại Nhật. Cường Để phải rời bỏ Nhật sang Trung Quốc, lưu lạc ở Xiêm và sang cả châu Âu. Các học viên của Duy Tân hội cũng theo ông sang Trung Quốc tiếp tục hoạt động phản kháng Pháp. Đa số sau này không trở về Việt Nam mà trở thành công chức trong bộ máy chính quyền ở Trung Quốc hoặc làm quan nhỏ như quan huyện ở địa phương. Năm 1915, Kỳ Ngoại Hầu trở về Nhật Bản, cư ngụ ở phường Omori, Tokyo, giao du với những chính khách Nhật như Inukai Tsuyoshi, Kashiwabara Buntaro và Matsui Iwane. Những nhân vật này cũng tham gia hiệp hội Kissaragikai với chủ trương ủng hộ tinh thần và tài chính cho Cường Để. Vì trông cậy vào người Nhật, ông ủng hộ quân đội Nhật Bản xâm chiếm Việt Nam khi Đại chiến thế giới thứ hai diễn ra vì nghĩ họ có thể giải phóng đất nước khỏi tay thực dân Pháp. Tuy nhiên sau đó, vì thấy họ không thật tình muốn giúp người Việt mà chỉ muốn giành ảnh hưởng với các cường quốc Tây phương tại Á Đông, Kỳ Ngoại Hầu Cường Để đã vô cùng thất vọng.

Suốt phần đời còn lại của mình, Kỳ Ngoại Hầu sống ở Nhật Bản. Trong thời gian ông ở Nhật, Kỳ Ngoại Hầu đã kết hôn với Ando Shigeyuki, con gái nuôi của Thiên hoàng Chiêu hòa. Tại nơi đất khách, ông vẫn giữ được nét quốc thước, nghiêm nghị của một vị Hoàng thân triều Nguyễn năm nào nhưng lại mang đậm tinh thần yêu nước. Một ký giả Nhật Bản khi đến phỏng vấn Cường Để vào mùa xuân năm 1943 đã viết: “Điện hạ xuân thu đã ngoài sáu mươi nhưng râu tóc chưa bạc, tinh thần rất quốc thước. Thân thể trung bình, cử chỉ lanh lẹn. Tai to, trán rộng, mắt sáng, mũi nở nang. Tướng mạo trang nghiêm, nhưng thái độ rất hòa nhã. Điện hạ nói tiếng Nhật y như người Nhật, cách tiếp khách cũng vậy, ân cần tử tế. Ký giả phỏng vấn danh nhân ngoại quốc cũng nhiều, song lần này là lần thứ nhất ký giả không cảm giác thấy là mình đang ngồi nói chuyện với người ngoại quốc”.

Kỳ Ngoại Hầu Cường Để mất ngày 06/04/1951 tại Tokyo, Nhật Bản, hưởng thọ 69 tuổi. Di chúc ông dặn trao lại các tài vật cho Hội Thánh Cao Đài Tòa Thánh Tây Ninh do đạo Cao Đài đã từng ủng hộ ông khi ông lãnh đạo Việt Nam Phục quốc Đồng minh Hội. Vì vậy vào năm 1954, một phần di cốt của ông được người Nhật trao cho Giáo chủ đạo Cao Đài là Đức Hộ Pháp Phạm Công Tắc đem về Tây Ninh. Năm 1957 phần di cốt thứ hai của ông cũng được hồi hương. Tổng thống chế độ cũ Ngô Đình Diệm đã cử hành trang trọng lễ đón nhận. Phần di cốt thứ ba được chôn trong mộ phần của Đông du học sinh Trần Đông Phong ở nghĩa trang Zoshigay, thuộc tuyến Toden Arakawa, phường Toshima (Nhật Bản).

Từ lúc còn sống cho đến khi mất đi, đức độ của Kỳ Ngoại Hầu Cường Để được hầu hết các sĩ phu kính mến. Trong lễ truy điệu tưởng niệm, có nhiều câu đối của anh em cách mạng đồng chí khi xưa của Cường Để, trong đó có những câu đối cho thấy cốt cách của vị Hoàng thân yêu nước này: *“Phong trào cách mạng, đi trước nhất, mất sau cùng, 40 năm chủ hội đồng minh, lá ngọc cành vàng, đất khách cũng lây vòng khói lửa/Thời vận trùng hưng, chí sắp thành, thân vôi lánh, hăm lăm triệu trông vờ bảo quốc, mưa sầu gió thảm, trời Nam cùng ứa lệ non sông. Qua bao nhiêu nước, dầy gió dạn sương. Trải qua 45 năm, nằm gai nếm mật. Chỉ cầu cho cách mạng thành công, ba kỳ thống nhất”*. Uy dũng thay! Đáng phục thay!

ABOUT A PATRIOTIC PRINCE OF THE IMPERIAL NGUYỄN FAMILY

Hoàng Ngọc Chính

This article mentions to the patriotic Prince Kỳ Ngoại Hầu Cường Để, who was born in 28/02/1882 in Huế (Vietnam) and passed away in 6/4/1951 in Tokyo (Japan). The Prince was very zealous in participating national liberation movements to set Vietnam nation free from French domination. Noticeably, his revolutionary activities attached to Đông Du movement and the strong-willed patriotic scholar Phan Bội Châu. He also followed constitutional monarch thought in spite of being a prince. He used to be the leader of Việt Nam Phục Quốc Đồng minh Hội (Vietnam Restoration Association) which emerged in 1939 and developed strongly in the South (Nam Kỳ).